

תחכמוני

מאסף מדעי וספרותי

הוצאת אגדת הסטודנטים "תחכמוני" בברן

== ספר שני ==

נערך על ידי

דר. בנימין מנשה לעווין.

ברלין תרע"א.

בימה"מ. פאפע לויער, נייע פריעדריכשטראסע 59,

TACHKEMONI

Literarisch-wissenschaftliches Jahrbuch

des Vereines jüdischer gesetzestreuer Studenten

„Tachkemoni“ in Bern

I.

redigiert von

B. Lewin

BERN-1910

Druck. LEWY & Co. Jerusalem

רגעים כמו ששנינו בתוספתא (ברכות פ"א) או שעונות היום חמש מאות ושבעים ושש ורגעי העונה כעונות כל היום כמו יסוד הקליר (בסלוק לשבת שקלים) בדלנו על השעות ועל העתים כי אז תהיה מדת החודש הבינוני כ"ט יום י"ב שעות י"ז עונות י"ד עתים כ"ב רגעים ושני חומשי רגע, נמצא החשבון ארוך וקשה עד מאוד. אבל אם תשים העונות והעתים והרגעים לחמשי רגע ויעלו בדרך חמשים אלף ושבע מאות וחמשים ושנים ותחלק המספר הזה על ידי חומשי הרגע שבכל שעה ושעה שהם תשעה אלף ומאה ועשרים ותקטין את השבר הזה עד היכן שירד מנעת יצא לך כמו כן תשציג חלקי תתריף. וכן אם נהפוך את הסדר ועשינו את הרגעים ואת העתים לחלקי העונה ויצאו לנו י"ז עונות ושלושה חומשי עונה ואחד מארבעים וחמשה בעונה וכפלנו את הכל עם ארבעים וחמשה, יעלה בידנו תשציג ואם נכפול כ"ד עונות השעה עם ארבעים וחמשה יעלה בידנו תתריף. ואלו היה יתרון מדת החודש על כ"ט יום ומחצה רק מ"ד דקות שהן י"ז עונות ושלושה חומשי עונה לא היינו חולקים את השעה בחשבון המולד אלא לחמשה עשר חלק, והיינו אומרים שחודש הלכנה הוא כ"ט יום י"ב שעות י"א חלקים אבל מאחר שישנם במדת החודש עוד ג' שניות ושליש שהן אחד מארבעים וחמשה בעונה יתר על המספר ההוא, לפיכך הוצרכנו לעשות אלף ושמונים חלק, כי כאשר תכפול את שלשת אלפים ושש מאות שניות של השעה עם שלש עשירות או את עשרים וארבע עונותיה עם ארבעים וחמשה יצא לך תתריף. וכבר הוכיח החכם ה"ז סלונימסקי בספרו יסודי העבור (צד נ"א) שגם תלמי האלכסנדרני חשב מדת החודש הבינוני כ"ט יום י"ב שעה תשציג חלקי תתריף, ואף על פי שיש בספרו סנטיסטים מתימטיקי המפורסם בשם אלמינסטי נוסחים שונים, הנוסח האמיתי הוא: כ"ט יום ל"א ראשונים ג' שניים ה' שלישים כ' רביעים והוא לא חלק את היום לעשרים וארבע שעות אלא לששים ראשונים וכל ראשון לששים שניים וכל שני לששים שלישים ועל דרך זה הוא מחלק וחולך עד כמה שצריך נמצא שהראשון שלו הוא שני חומשי השעה שלנו, והשני שלו הוא שני חומשי הדקה שלנו, והשלישי שלו הוא שני חומשי השנייה שלנו וכן לעולם, אם כן איפוא יעלו ל"א ראשונים ג' שניים ה' שלישים כ' רביעים שלו לשנים עשרה שעה מ"ד דקות ג' שניות כ' שלישיות שלנו שהם תשציג חלקי תתריף כמו שבארנו למעלה.

ברלין.

ד"ר יחזקאל בנעט.

תלמוד רבנו נסים גירונדי וחרושי

לשבת ולביצה.

חרושים אלה לתלמוד ר' נסים נמצאים הם אתנו נדפסים, אבל שניהם בשם אחר, הראשון (לשבת) נתיחם לרבנו נסים עצמו והשני (לביצה) נתיחם לרבנו בצלאל אשכנזי ונקרא בשם "שטה מקובצת". מתחיל אני מן האחרון.

I.

"שטה מקובצת" לביצה, נדפסה ראשונה בסוף שו"ת נחלה ליהושע לר' יהושע צונצין, שהובא לדפוס ע"י נכדו ר' יהושע ב"ר מנחם צונצין, קושטא תצ"א, 20. המוציא לאור מצא בראש החרושים רק הכתבת: "חרושי" (או: שטה) מסכת י"ו ט"ו (כ"ן כתוב בראש החרושים בדפוס ההוא), אבל הישב שהם מקובצים שהם שייכים לר' בצלאל אשכנזי, בעל השו"ת וכתב ממעל לכתבת זו: "שטה מקובצת למסכת ביצה" ועל השער של השו"ת כתב: ובסוף הספר בא יבוא שטה מקובצת למס' י"ט כנראה שהיא להרב. . . . בצלאל אשכנזי וז' והיא מקובצת לכמה נאונים קדמונים הרדכ"ז (!?) = "מורי נר"ו" ע"י לנטה) והרשב"א והרמב"ן. שניה נדפסה במיץ תקי"ד, 40, וספקו של המולד הראשון נעשה כבר אצל המדפיס הזה האחרון לוודא וכתב על השער: חרושים על מס' ביצה אשר קבצם . . . כמוהר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל . . . ואחריו הלכו המדפיסים בלכוב תקע"ג 40 ואפען תקפ"א 40.

אבל אם נבחון את דרכה של "שטה" זו, נראה, כי: א) השטה הזו אינה מקובצת כלל, אינה "ילקוט" או "מאסף" של חרושים, בשמם ובלשונם כדרך השטה מקובצת לשאר מסכתות, אינה מעתיקה בשום מקום את התוספת כ"י בלשונם, כדרכה של השמ"ק, וחרושי הרשב"א, הרא"ה והריטב"א, אינם מובאים בלשונם, כדרך בעל שמ"ק; והמחבר אינו רק מאסף, כי אם גם מחדש מקורי, מחדש שנושא ונותן בדברי המפרשים הנזכרים ומשיב עליהם, לפעמים גם במבטאים קשים¹ ואין זה כלל מדרכו של ר' בצלאל אשכנזי בשמ"ק שלו.

ב) המחבר מביא לפעמים קרובות דברי "מורי נר"ו" (את דבריו מביא ע"פ רוב בלשונו), המשיב על דברי הרשב"א ובכ"ן היה בדור שאחרי הרשב"א

¹ למשל מ"ה ב': הקשה הרשב"א ז"ל . . . ולא העלה בענין אלא גמגום ומורי נר"ו מ' . . .

ולעמדת זה יוצא ממקום אחר, שמור זה היה בן דורו של הריטב"א, אך צעיר ממנו מעט; "שטה" דף ט' ע"ג¹): תירץ הרב מורי נר"ו . . . וכן תירץ הריטב"א ז"ל; שם ע"ד: בן פי' מורי נר"ו . . . וכן ראיתי לריטב"א ז"ל; מ"ט א': ומורי נר"ו פי' . . . וכן פי' הריטב"א ז"ל אלא שהוסיף ואמר . . . ; וזו ד"י א': ומורי נר"ו כתב . . . והריטב"א ז"ל כתב . . . וזה כדברי מורי נר"ו; מ' ב': וכן כתב הריטב"א . . . נראה שדעת הרב נוטה לדעת מורי נר"ו; וכן מ"ה ג': הקשה מורי נר"ו . . . ותירץ נר"ו . . . אבל הריטב"א ז"ל תי' . . . ונראה שדעתו נוטה לדעת מורי נר"ו . . . ; ד' ג': ע"כ לשונו נר"ו אבל הריטב"א ז"ל הסכים לפי' ר"ת . . . ; ט"ז ג': תירץ מורי נר"ו . . . אבל הריטב"א אינו סובר כן; כ"ז ב"ד': והקשה מורי . . . והריטב"א נשמר מזה . . . הרי שנשמר הרב ז"ל מקושיות מורי שהוקשה לו . . . ; כ"ט ד': ע"כ תורף דברי מורי נר"ו וכן ספק לעיל הריטב"א ז"ל הרי שנתכוונו שניהם ז"ל בענין זה ונקבע בו מסמורות. וכן דף ל"א ד"ל"ב א': הקשה הרשב"א ז"ל . . . ומורי נר"ו כתב . . . וכיוצא בזה פי' הריטב"א . . . הרי שנתכוונו שניהם בענין זה ונקבע בו מסמורות. כל ה"לשונות" האלה מורים, ששניהם היו בני דור אחד, ואיש מהם לא ראה את חדושו של השני, אך כי "מורי" היה עוד אחרי מות הריטב"א. ובכן אין איפוא כל ספק, שהחדושים האלה אינם לר' בצלאל אשכנזי, כי אם מעשי ידי חכם אחד בדור שאחרי הריטב"א.

והחכם הזה הוא תלמיד רבנו נסים ב"ר ראובן גירונדי (רן); כי מצאתי שהרן בפירושו לאלפסי למס' ביצה מציין בכמה מקומות להידושו"י שכתב למס' זו והרבה מדבריו אלה שציין להידושו"י, — נמצאים בשיטה בשם מורי גר"י;

שיטתו ב' נ': רבה למעמיה . . . פירשיו ז"ל . . . והקשה הרשב"א
ז"ל טובא להאי פירושא דהא דהתם הדר ביה רבה מההיא במסקנא . . . ואין
קושיות אלו מחזורות בעיני מורי נר"ו דהא דהדר ביה רבה התם היינו . . .
ובר"ן ריש פרק א' דיה רבה למעמיה . . . והו' דרך פ"י רש"י ז"ל וכבר
הקשו עליו דהא הדר ביה רבה התם בפרק ואלו עוברין וכתבתי
בחדושי.

ר'ן דף קפ"ו סעי'ב: אבל מדביו רש"י ז"ל גיל דהוצאת כלים אע"פ
שאין בהם צורך ליום כלל כל שאינו מוציא אותן לצורך [מחר] שרי ואף
דברי הרב אלפסי ז"ל משין כן וזה תלוי בדקדוק סוגית הנמרא וכבר
כתבתי בחידושי, ואת דבריו תמצא בשיטה י"ז ד"י"ה ג' בשם
מורי נר"ו.

שיטה"י י"ה ג': אבל מורי הרב נר"ו כתב דהך סוגיא דהכא מוכחא שיש תורת עירובי הצרות ב"ט לדברים שאין צרכי היום מדאחיקף . . . וברין (רף קפ"ו א'): אבל הרשב"א ז"ל כתב דכלים שאין בהם צורך ליום כלל אסור להוציאן מחצר לחצר בלי עירוב . . . וקרוב היה לחלק . . . אלא שיש בגמרא הוכחה לסברת הרשב"א ז"ל וכמ"ש בחדושי.

(1) כל הדפים של השיטה שאני רושם, הם ע"פ דפי ה"שיטה" דפוס מיץ תקכ"ד.

שיטה' ל"ב ד': היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף . . . ומורי
 גר"ו פ"י דשמייע להו ולא פליגי רב יוסף . . . והוא ברין שם (לדף כ"ד א')
 ובציון להודושו (ב ה י ד ו ש י").

והיון מזה נמצאים ב"ש"טה" פירושים ופסקים בשם "מורי נר"י הנמצאים בפי' הר"ן לאלפסי ביצה: "ש"טה" י"ז א': ואמר הרשב"א ז"ל דמהאי לישנא אפשר לחתור . . . ומורי נר"ו אסור (קרי: אוסר) אפילו מליחה כל דהו ואפילו לצלי על גבי חלבין משום דלא דמי לעור . . . ובר"ן דף קפ"ו ע"ב ד"ה אין מולחין: ונסתפק הרשב"א ז"ל . . . ומשמע ל' . . . ולפנינו ברין במעות: "הראב"ד—ומשמע ל'ה' אבל כצ"ל כאשר הנהתי, וכן הובא בבית יוסף, טור או"ח סי' תצ"ט, וכן נמצא באמת בחי' הרשב"א לביצה י"א א': ואני מסתפק אם התירו לו למלוח . . . ויש לדון להקל . . . ;

שיטתו ל"ח א"ב: ואחד גריפת תנור ביוט פירש"י . . . ע"כ פ'
לפירושו שנפל הטוח ביוט והיה בענין שלא היה יודע מבעוד יום שראוי
ליפול . . . כל זה כתב מורי נר"ו . . . וכפירוש הזה לפירש"י כתב
הר"ן דף קצ"ו א' ד"ה ואחד גריפת תנור;

"שיטה" מ"ב ג': אמר רבינא וקישמא שרי' . . . ומורי נר'ו . . .
 דפ' נר'ו דמה שאמרו שהאפר אינו בר גיבול לא שלא יתחייב המגבלו
 בשבת אלא לומר שאסור לגבל את המ"ט מפני שנראה כמגבלו לצורך בנין
 . . . וכ"כ הר"ן בדף ר' ע"א; והשווה עוד "שיטה" כ"ד ג' (לרף מ"ז ב'); פ'
 מורי נר'ו דאתא לאשמעי' דאע"ג . . . ור"ן במקומו; "שיטה" כ"א ב"ג
 (בדפוס אפען דף י"ב א"ב'); ומורי הרב נר"ו הקשה . . . ור"ן דף קפ"ה
 א"ב; ועוד "שיטה" ל"ז ד': מהו להראות . . . פ' הריזה ז"ל . . . והקשה
 הרשב"א ז"ל . . . ותירץ הרישב"א . . . ומורי נר'ו תירץ . . . ונראה
 כמתקן ודן את הדיו והשווה ר"ן דף קצ"ז א' (1).

(1) בששטה דף ל"ג ע"ד: מותר לישראל אחד פירוש שאינו מבני ביתו כי כל בני ביתו דינן כמוהו דמי מייתי ליה אדעתא דבני ביתו מייתי ליה והכי מוכח התם בעירובין בפולתא דאשריך אדעתא דירוש גלותא מייתי או אדעתא דקולו רבנן וזה ברור וכן פירש הרשב"א ז"ל וכן מורי נ"ר ו בתשובה (ועיין מגיד משנה הלכות יום טוב פ"ב ה"י). ותשובה זו נמצאת בשו"ת הרשב"א, באתיקת סירובקע (ריווא דיטרגנר ר"מ ?) סי רצ"ח, "עוד: פירות הבאים מחוץ לתחום ביו"ט שאין במינן במחובר אשכרין. . . אבל לישראל אחד מותרין ביום. . . נשאלו (צ"ל: נשאל) אם נקראו בני ביתו ישראל אחד זה שבו (צ"ל: זה) (והשיב) שאר אשכרין לבני ביתו כמו שאשכרין לו כיון שהם כמכוסים אחד שלחנו שאם היו מותרים לאלה גם בזה יש לגזור שאם יאמר לו דך חבא כדי שיאכלו בני ביתו מאחד שזא הייב בפרנסתו וטעמא דמסתבר הוא כך ששמיני ממורי נ"ר, וצ"ל: ממורי נ"ר (כמו בסוף סימן דצ"ה: כך שמעתי ממורי נ"ר, רצ"ו: כך שמעתי ממורי נ"ר, רצ"ו: כך שמעתי ממורי נ"ר), ותשובה זו ישנה גם בשו"ת הרשב"א ח"ה סימן רכ"ז (המנהיג ר' חיים פאלאנז, כתב שם על "מורי נ"ר" בשם"ק: והיינו מ"ש הרדב"ז ז"ל בתשובה הח' בח"ב סי' תקס"ב יע"ש! וראה מה שכתבתי בראש מאמרי זה) ושם הנוסח: שאלת פירות שאין במינן במחבר. . . תשובה ודאי שאשכרין לבני ביתו. . . וטעמא דמסתבר וכן שמעתי ולא יותר; , ממורי נ"ר, "בשו"ת הרשב"א ד' ישן, אינו שייך אפוא, כנראה אל גוף התשובה, כי אם חתימת פ"ק, ובסוף הסימן שאחריין, סימן רצ"ט, שמתחיל גם כן: עוד: ע"כ השיב הרשב"א ז"ל: הרשב"א אינו אפוא מורו של המעתיק-המסדר, מה שצואר נשן ממקומות אחרים (ראה למטה); והנה כאשר הוכחנו היה מחבר ה, שיטה" תלמיד הר"ן (ובאותו דבר, נמצא ב, שיטה

מכל זה וגם מלשון "מורו" וסגנונו בדבריו הקצתקים ב"שיטה", השוה ללשונו וסגנונו של הר"ן, יוצא כי המחבר היה תלמיד רבנו נסים ב"ר ראובן גירונדי.

II.

חדושי הר"ן על מס' שבת נדפסו ע"פ כ"י ירושלים בווארשא תרכ"ב (140). אבל כבר העירו שאינו "חדושי הר"ן", כי החדושים של הר"ן לשבת, הם הם שנדפסו בקובץ חי' הריטב"א, על שם ה"ריטב"א ונמצאים בכ"י באוצר הספרים הקסרי בווינא (Cod. Hebr. 97) ונקראים שם (בכ"י מאוחר אמנם) בשם "תורת

לענין אחר: וכן דעת הרשב"א בתשובה) ולמדנו איפוא כי המסדר של קובץ תשובות הרשב"א ד' ישן הוא תלמיד הר"ן. קובץ זה של שו"ת הרשב"א, רובו שו"ת הרשב"א מקוצרות עם הוספות המסדר; מראש הספר עד כיסוף קפ"א הם קצורים וכן מכי"ר עד סי' שמ"ג, ומסי' שמ"ג ועד סוף וזאתה קצורים ולקטים שונים, ובמקום שהמאסף מעתיק לשון הרשב"א ככתבו, מוכיח הוא בתחלת התשובה, "זה לשוני" ובסופה "עד כאן". הרבה מהתשובות נמצאים בהלקים האחרים של שו"ת הרשב"א. הקצורים שונים לפעמים סלה במלה לקצורים שבהלקים אחרים ולפעמים שונים; כיסוף א"ג מקוצרים מתשובותיו שבהלקים זה כיסוף קפ"ח-ק"ק והקצורים שונים אות באות לאלה שבשו"ת הרשב"א ח"א סי' תשנ"ב-תשנ"ג, ושם כתוב לפני כיסוף תשנ"ו: "תשובה הרשב"א וכו' לברכה שקצרו אותה" וכו' ס"ח נמצא בח"א סי' תשע"ד; סי' ע' מלה במלה עם ח"א סי' תשמ"א; סי' ע"ב הוא בח"א סי' תשמ"ד ומקוצר באופן אחר; סימ' שמ"א הוא בח"א סי' תשמ"ו והתשובה מקוצרה פה בלי הראיות, וגם שם היא מקוצרת; עוד שם (בסימ' שמ"א הנזכר): "וכן השיב באסר נכסיו... והרבה האריך בזה [אלא] אלו עיקרן של דברים והסכמתם" והוא בח"א כיסוף תשמ"ו, מקוצר מתוך הקצור! (ונראה שהמאסף של ח"א, וכן זה של ח"ה השתמש בקובץ שלנו).

המאסף שלנו מביא את "הרא"ש" (סי' קנ"ה וסי' ר"ג) והיה בן דורו של הרב ר' שם טוב פלכו, שהוא מביא ב"נ"ר: סי' ד', שזה ממש לה"א סי' תשנ"ה (עד "עבירה גדולה") אבל פה נוסף עוד: "מיהו אם התירו נראה לרשב"א ז"ל שמה שעשו עשו בדיוק וזה"ר שם טוב פלכו נ"ר אמר שלא הותר בדיוק והוכיח בראיות" ובסי' קל"ט: כך כתב ה"ר שם טוב נ"ר, ובסי' רפ"ז: נשאל ה"ר שם טוב נ"ר על ספר תורה... וכך השיב הרשב"א ז"ל (והשוה שו"ת המיוחסות לרשב"ן סי' ק"ו: שאלה זו נשאלה לספר ה"ר שם טוב פלכו [פלכו] בהיותו במאריקהא). וה"ר שם טוב פלכו חי בימי ר' אהרן הכהן בעל [ספר ארחות חיים, שגם הוא מביא כמה פעמים וכותב עליו תמיד "נ"ר", כמו שהוא, כנכון, בכ"י אחד מרויח מספר ארחות חיים ח"ב (עי' ארחות חיים ח"ב בהוספות שבסוף הספר) ובשאר כתבי היד שיבשו המעתיקים, שחיו בזמן מאוחר, ושינוהו לז"ל" (ובאלה הרבה גם בספרים אחרים). והיה איפוא ר' שם טוב פלכו, בראש המאה השנייה לאלף הששי, בימי הר"ן. בכ"י שצ"ו (כ, תקון הגט"): טופס מעשה בית דין שנעשה בפני החכמים נאשרת רוק שלמה ר' שם טוב פלכוט ה (פלכו נ"ר? פלקיה? והשוה קטלוג נייבויער צד 763); "נאשרת רוק שלמה" הוא בן הרשב"א, עיין גנוי נסתרות ח"ד צד 69 ועד 71. ובסימן ת"ב: שאלת... מפי הרב ר' יהודה בן הרב ר' שלמה בן אירט (בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרשב"ן סי' קמ"ח) נמצא התייחסות על תשובה שכתב תלמיד הרשב"א ר' אברהם בר משה מפי רבנו בהיותו חולה). ושם בכ"י שצ"ו: ואם הגט נכתב ונתחם בטורטוסה או במקום אחר... וכתוב בן למינא דרגילא למינא בטורטוסה... מכאן אפשר ללמוד שהמאסף גר בטורטוסה (Tortosa); האין זה ר' משה חלוואה, ששמש את הרשב"א ואת בנו ואת הר"ן וגם גר בטורטוסה (עיין בתשובתו כ"י שהובאה בהסכמת הרבנים לחדושי פסחים שלו, בסופם)?

(1) "חדושי הר"ן" על מס' שבת (אשר היה טמון בכ"י בת"ד (?) שנה באוצר יחיד סגולה גדולה חכמי רבני עיר הקדושה ירושלים ת"ו וכו'), 40 ווארשא, בחדושי הר"ן ז"ל ל"ק (1862).

הר"ן (1). זבל דברי הר"ן בפירושו להר"ף נמצאים גם בחדושי אלה תמיד כמעט בלשונם, וגם מה שכתב הר"ן בפ"י הר"ף לשבת ריש פ' כמה בהמה: ואני כבר תירצתי הכל בחדושי (עיין. המגיד שנה י"א צד 110), נמצא במקומו בחדושים המיוחסים להריטב"א בארוכה.

האחרון שנוכר בחדושי שבת אלה הוא תלמיד הרשב"א; דף מ"ו א': "כן ראיתי לתלמיד אחד בשם רבנו הרשב"א ז"ל וכדף ע"ט א' (דיה ור' יהודה סובר אין כותבין שובר): "וראיתי לאחד מן הגדולים שכתב בשם הרשב"א לעומת זה נזכר בחדושי שבת אלה כמה פעמים "מורי נר"ו; דף ט' ב': "וכן אמר אלי מורי נר"ו; י"ה א': פ"י מורי נר"ו נראה דלאו מצוה ממש קאמר...; ל"א ב': כן פ"י מורי נר"ו; ל"ה א': וכן פסק מורי הרב נר"ו; מ"ה ב': כן פירוש מורי נר"ו; ס"ב ב': וקשיא לי... ותירצן מורי נר"ו...; ס"ד א': וקשיא לי... תירצן מורי נר"ו...; ס"ז א': פ"י מורי הרב נר"ו... ובדף צ' ע"א: ומורי ז"ל (צ"ל: נר"ו, וראה למעלה בהערה) פ"י מתני' אליבא דרב יהודה דרבנן ור' יהודה לא פליגי דלכולי עלמא שווי אוכלא משווי מטרס באוכלא לא טרחי' והרובין דומיא דשחת דרכיך ובהא פליגי דרבנן אסרי אפילו לזקה וכ"ש לנסה דמטרס באוכלא הוא ולא טרחי' ור' יהודה סבר דחרובין לבהמה דקה שווי אוכלא ומשווי אבל לנסה מודה להו דמטרס באוכלא לא טרחי' ע"כ. וכן פירש הר"ן בפ"י האלפסי למשנה פכ"ג (סימן תקע"ז). ושהמחבר הזה, שהיה גם כן תלמיד הר"ן, אחד הוא עם מחבר החדושים לביצה, יוצא: א) מן הציונים המפרשים שהוא מציין לחדושי לביצה: דף מ"ז א' ד"ה מטלטלין כנונא... והרא"ה ז"ל פ"י... והא דאמרנא אנב קיטמא... וכבר הארכתי בזה במס' ביצה פרק י"ט שהלכנו ב"ה, וזה נמצא ב"שיטה" לביצה לרף כיא ע"ב (בדפי "שיטה" דף ל' ע"א) באריכות, ומה שהביא כאן בשם "הרא"ה" מובא שם בשם "הרמב"ן", מפני שדבר זה מובא בחדושי הרא"ה לביצה (נדפס בס' "מראה האופנים" לר' יעקב פייתוס) שם בשם "רבינו נר"ו, הוא הרמב"ן. ובהדושי שבת לרף קמ"ה ע"ב ד"ה לא ליתב אפומא דלחיא (בדפי החדושים פ"ז א'): ובמס' י"ט פרק משי"ל י"ן (צ"ל: המביא כדי יין) הארכתי יותר בס"ד, והוא שם ב"שיטה" לביצה לרף ל' ע"א ד"ה גרשיי ז"ל והני נשי, בקצת אריכות. (ב) כמה ששיניהם מזכירים חידושיהם לסוכה: בחדושי שבת לרף ל"ז א' (כ"א ב'): ובפרק לולב הגזול כתבתי שמועה זו בארנכה בס"ד והשוה "שיטה" דף ו' ד': וכבר הארכתי בזה פרק לולב וערבה.

(1) השוה גם ווינר, קטלוג, "קהלת משה" בערכו. מה שחסר אצלנו בסוף חדושי "הריטב"א" לשבת, מראש דף קנ"ה ע"א (וכאן חסר כמו חצי דף וחבל על דאבידן") עד סוף המסכת, נמצא בכ"י זה, אבל חוץ לזה וחוץ משננים קלים וטעויות סופרים שנפלו בנדפס (כמו בחדושים לרף י"ב א' ד"ה אמר רב הונא, חסר: [וכי קאמר שדינו כפרה ורבה אבל הרמב"ן ז"ל כתב דפרעוש שאסור בגמרא מין אחר הוא והוא פרה ורבה] אבל שחורה... מלה במלה כבר לר"ף, וכן העיר אבא מארי ז"ל בגליון: "חסר דברי הרמב"ן עיין ר"ף". ובדף קט"ו א': "והרי רב סעדיא נאמן ז"ל כתב הספר שלו בלשון ערבי" וצ"ל: תפסיד (تفسيدي) ובכ"י בפנים: תפסיד על הגליון: תפסיד... ר"ל פירוש איר"ן, שזה הוא הכ"י להנדפס.

(ג) ממה שמשותפים החדושים לביצה ולשבת בלשונם וסגנונם; השוה למשל "שיטה" מ"ח ב': שמועה עמומה היא אצל המפרשים לבארה דמה שטענו לא השיב לו ואין התירוף דומה לקושיא ונתחבטו בה הרבה והנכון... והשוה חדושי שבת, ו' ב': בשמועה זו נתחבטו המפרשים ז"ל והנכון... שם ס"ה א': והרבה מן המפרשים נתחבטו בפרושא...⁽¹⁾ וכן רגיל בפי שניהם ולולא שהוא אמרה הייתי אומר; בחדושי שבת כ"ד ב': והקשה הרשב"א ז"ל... ולולא שהוא ז"ל אמרה הייתי אומר שזו אינה קושיא... שם נ"ד א': כן פ"ה הרא"ה ז"ל והרמב"ן ז"ל לשיטת ר"ת ז"ל ולולא שהם אמרוה הייתי אומר שאין הלשון הולמו...⁽²⁾ ע"ב ב': וכתב הרא"ה ז"ל והרבה בזה קושיות ותירוצין להעמיד הענין ולולא שהוא ז"ל אמרה הייתי אומר שאין בכל ראיותיו שום ראיה לסמך עליו. והשוה לזה "שיטה" י"ב ד': ועוד אמר מורי הרב נר"ו... ולולי שהוא נר"ו אמרה הייתי אומר שזה אינו... ל"ד א': פירש מורי נר"ו... ולולי שהוא נר"ו אמרה הייתי אומר שאין הסוגיא הולכת על זה הדרך...⁽³⁾ ל"א א': ולולי שהר"י (הרמב"ן) ז"ל אמרה הייתי אומר שרש"י לא כיון לזה... (וראה גם למטה על דבר דרכיהם בחדושיהם).

ברור איפוא שמהבר אחד לחדושי ביצה ולחדושי שבת, הלא הוא תלמיד הר"ן, ומתלמיד לרב נתחלק לסופר כ"י חדושי שבת. ובנוגע למקומו נשאלו לנו רשמים אחרים מחדושו, שמהם יוצא שהיה ספרד: ב"שיטה" ג' א', כ"ד א' (וכן בחדושי שבת כ"פ): רבותינו הצרפתים, שם כ"ב ב': וכן כתבו רבני צרפת וכן המנהג במקומותינו, ובדף כ"ב א': ופירש רבינו שמשון (בפירושו, כלאים פ"ט מ"ז) ורבינו יהודה ב"ר יצחק דמפני זה יש להתיר בנדים הבאים מצרפת... אבל בארצות הללו שהפשתן בוזל ורגילים לתפור בו... ומהו יוצא שהוא לא היה צרפתי, והלעזים שלו, מלבד אלה שהוא מעתיק מרש"י ותוספות שהם כמובן צרפתים, הם כולם ספרדיים, כמו:

"שיטה" דף כ"ב ב': קורדון של כובע הנקרא שומריה = ספרדית cordon de sombrere (חוט של כובע). וכן בצרפתית sombrere כובע ספרדי.

(1) הלשון "נתחבטו" כשהוא לעצמו רגיל אמנם גם בפי אחרים, ונמצא גם בקל, בשערי שמחה לר"צ גיאת ה' סוכה צד פ"א: הרין לישנא דגמרא וחבטו ראשונים בפירושה; וזכרון לראשונים ד' סימן תכ"ה צד 220 ואע"פ כי מי שהבט בה כמה חבטין, וכן השם "חבטא" בר"ף יבמות סוף ס' ל"ה: "האי פירושא חבטא בעלמא הוא" וכן בשו"ת הרשב"ץ ח"א סי' א' (דף ד' ע"ב): "ואם כן כל אותם הדקדוקים ופולסים שיצאו בהיתר אשה זו אינו אלא חבטא בעלמא".

(2) והשוה "שיטה" י"ד ב': אלא שאין לשון הגמרא הולם יפה פ"ה זה; שם ט"ז ד': ולא נהיר שאין [לשון] הגמרא הולם סוגיא זו.

(3) בחדושי שבת י' ב': "ועל דרך זה הולכת כל הסוגיא".

חדושי שבת י"ב ב': "וי"מ (מרדע) שהוא של ברזל שקורין רי"ה שעובדין בו האדמה, בספרדית rejón, réjo. חדושי שבת ל"ג ב': סרבוטין המניעין לה עד לחיים והוא כעין טוטפת אלא שהוא רחב מאד שמכסה כל ראשה... ודוקא כשהן קבועים בסככה שקורין בלעז קפיל (sp. capelo) או גנְדְּבֶא (כן מנוקד), בספרדית - gandu- ("gefalteter Besatz an d. weibl. Kleidung") jado

שם ל"ה א': הואיל והאשה חולקת בה שיערה, פ"י בלעז פְּרִיטִידוֹר (כן מנוקד) = ספרדית partidura.

ל"ז א': סנווראתא, הוא מלבוש כשיעור הראש והפנים ובלעז ברבודא, בפרינציפליה "Helm", barbuda ובצרפתית ישנה barbute, barbute; בספרדית babéra, barbote.

ל"ז ב': קולפא בלעז קֶצָא (כן מנוקד), בפרינציפליה mossa, צרפתית massue, איטלקית mazza ועיין רש"י ס"ג א' ומרפא לשון.

מ"ט ב': "אותו ברזל שנוקב המפתח [ו] נכנס שם וקורין אנוי"ה בלעז (ספרדית aguja) והפותחת הוא אותו פס שקורין פן (בצרפתית "Riegel", pêne, בספרדית "das männl. Glied" pen) שאותו ברזל מחובר שם.

ס"א א': ופ"י אטבי מכבש... וקורין לו בלעז מורדידנר, השוה ספרדית morderedura לפורטוגזית ("Klemme") mordente.

ע"ז ב': והוא ריבדא דכוסילתא שאנו קורין בינטוש"ש בלעז = ספרדית ventosa ובצרפתית ventouse.

צ"א א': ההתיכה שהגיע לי רסיון בלעז = ספרדית ración, והשוה רש"י ברכות מ"ב א', נ"ב ו' ומרפא לשון שם.

ונבכדים למטרתנו דבריו: ל"ז א': ואמר דשריון זהו ורדא והוא מלבוש כשיעור הגוף לבדו מצוארו ועד מתניו ובלעז אובר"ק (בצרפתית haubert, auberg; באשכנזית ישנה "halsberg", "Panzerhemd") ואנו לועזים (הלעז הראשון לקוח כנראה מרש"י, ואצלנו ברש"י משובש הלעז, ועיין מרפא לשון) לוריגא, בספרדית ופורטוגזית loriga (בנ) "Panzerhemd", בצרפתית lorique (בק). ברומית lorica.

שם: פומק, הם כלים לכסות בהם ירכותיו עד למטה מן הארכובה ובלעז ברדונ"רש (השוה צרפתית ישנה bardure) ואנו לועזים קמביר"ש, = פורטוגזית "Hausrock", "Schlafrock" Cham bre? וב"שיטה" דף ל"ה ד': והריף פ"י משער באומד ולישנא דקודר משמע שהוא לשון ערבי (قد).

ובחדושי שבת י"ה א': שמן שומשמן, שמעתי שהוא שמן שעושי מאליגריי"א (פורטוגזית alécrim, "Rosmarin"? ושכן קורין אות בלשון ערבי סומסמי (سوسمي, "Sesam").

כל זה מעיד שבעל החרושים האלה ספרדי הוא⁽¹⁾, ולנכון נר
ב קטלוניא Katalonien, הארץ שבה נר גם הרץ רבו.
מה שם המחבר קשה לברר לעת עתה. להרץ היו שני תלמידים מובהקים,
שני גדולי קטלוניא, ר' יצחק בר ששת (ריביש) ור' חסדאי (בר אברהם) קרשקש,
בעל "אור ה'"; שניהם היו כבר צלונה ואחרי כן בסרקסטה (Saragosa) ושניהם
היו גדולי התלמוד⁽²⁾. והנה הראשון כתב אמנם חרושים לתלמוד, שקטעים
מהם מובאים בגמרא מקובצת לב"ק וכתובות, אבל הקטעים ההם לא ישתוו עם
החרושים שלנו, לא בדרכיהם ולא בסגנונם. ובנוגע להאחרון לא נודע כלל אם
כתב חרושים לתלמוד.

החרושים לשבת וביצה, כוללים לא רק חרושים במובן האמתי של
המלה, כי אם גם "פירושים", פירושי מאמרים ופירושי מלים ולפעמים קרובות
העתקת דברי רש"י בפירושו. הרבה משתמש רבנו בכללי השם (חרושי שבת
ג' נ' ח' ב' ל' ג' ב' ע"ה ב' פ"ה א'; שיטה ב' א' ל"ד א'; והתנא, ל"ה ד',
ל"ו א' מ' ד' מ"א ב' מ"ב נ' ד'). דרכו להקדים לפעמים הקדמות והצעות ולנתח
את הענינים למחלקותיהם, למשל חרושי שבת י"א א': תחלת כל דבר יש לנו
לדעת איפה האמורה בתורה כמה מחוקת... שם נ' ב': ע"כ נראה שיש
ארבעה ענינים באבן מיסמא: הראשון...

בחרושי ביצה משתמש הוא יותר מכל בחרושי מורה, אחרים יבואו חרושי
הריטב"א, הרא"ה והרשב"א⁽³⁾: נגד זה ממעט הוא להשתמש בחרושי שבת בדברי
מורו (ראה למטה), מרבה להשתמש בחרושי הרא"ה⁽⁴⁾ והרשב"א⁽⁵⁾ ובפירוש הר
יהונתן (מלוניל) לשבת, אבל אינו מזכיר בחרושי אלה את הריטב"א, אם לא
כיון אליו בתלמיד אחד הנזכר למעלה.

(1) אל הרשמים היחידים להעיד על מקומו של המחבר יש להביא עוד: חרושי שבת ל"ד א': ומאן
סמך לחותכות שלנו שאנו נותנין בבמות משום תיקון המלכות דאפילו יהוה משמשין שרי...
ולכא למיחש לקיפול טליתו דהא לא רות מדי לפי תיקון המלכות בקיפול טליתו; דם
הם ה"חומות", אות הקלון היהודי, והם הם ה"סימנים" הנזכרים גם בשו"ת הרשב"א ח"ה סימן קפ"ג,
שם שם יוצא שהיו נוהגים בכל תוקף בזמנו וארצו (השנה פ"ה, בתולדות הרשב"א,
בהערות, ומר בן אברהם ב"ה, פטבורג תרנ"ה, דף ל"ה ב'—ל"ז א') והחרושים נכתבו עוד כהני הר"ן,
לפני ח"ה קל"ה (ראה למטה). שם ל"ה א': והילך הני נשי דידן דאולי בורעות מגולות
אסור ליתן אצותהן כזוועותיהן לצאת לרשות הרבים... וכן פסק מורי הרב נ"ן, "שיטה" כ"ב ד':
עכשיו במקומותינו בגליל הזה רגילין כולן בשחרים (בנעלים שחורים) ולא בלבנים,
והנשים בין שחורים ובין לבנים וכן שכן העול לבנים נקרא יותר ולא עוד אלא שעבר אלא
דלא תעשה כמעשיהם כיון שכולן רגילין בשחורים.

(2) על דבר ר' חסדאי, ראה גרשן, Geschichte, VIII, 30, Note 2 והשוה גם תשובות
הריב"ש לר' חסדאי ב"ד שלמה, ב"ציון וירושלים" שנה א' חוברת א' צד ה'—ו"ב.

(3) היו בידי העתקות שונות מחרושי, ראה, "שיטה" מ"ח ד': ובמקצה חידושי ראייתו שעלתה
ל בקשיא...

(4) מובא הרבה; "חרושי הרא"ה", נזכרים ג' ב', כ"א ב', פ"א ב', פ"ב ב'.

(5) כמה פעמים; ג' ב': וראיתי כתוב בחרושי הרשב"א ו"ל... ולי נראה שבוש בספרים
(בספרי החרושים)... והשוה הערה 3.

שני ספרי החרושים האלה, נכתבו אחרי מות הריטב"א (ראה למעלה) ובחי
הרץ רבו; זאת אמרת בין שנת ה' אלפים צ"ה לשנת ה'א קל"ה לערך⁽¹⁾
אבל יבדלו בזאת, שבחרושי שבת הנהו מזכיר רק דברים ששמע מפי מורו,
כאשר יעידו גם דבריו: "אמר אלי", וקשיא לי... ותירץ מורי... (ראה
למעלה) ובדאי לא ראה את חרושי מורו לשבת⁽²⁾ ולכן ממעט הוא לפי הערך
להביא את דברי מורו בחרושי לשבת; לא כן בחרושי ביצה, שם מרבה הוא
להביא דברי רבו ובלשונם: וכתב מורי נ"ן... ע"כ לשוננו, או:
ע"כ תורף דבריו (לפעמים קרובות), מפני שראה את חרושי מורו לביצה
והשתמש בהם.

מלבד מורו (הרץ) מזכיר המחבר בחרושי שבת גם אחרים מרבותיו,
דף נ"ט ב' (לדף צ"ו ב'): פ"ה הרא"ה ו"ל... ויש מרבותי שאין מודים לו
בזה...; שם ס' א' (לדף צ"ו א'): יש מרבותי שהקשה דלפום הא משמע
דנבשושית קא בעי...; פ"ב ב' (לדף קל"ט ב'): יש מרבותי נר"ן שפירשו
דמירי בשניה החדל במסנת מבכר... .

בחרושי נזכרים מחרושי למסכתות אחרות, חרושי למסכתות: ערובין
(שטה י"ט ג'), סוכה (חרושי שבת לדף ל"ו א' — כ"א ב' — שטה ו' ד', ראה
למעלה). מגילה (חרושי שבת לדף ק"ד א' — ס"ד ב' —).

החכמים שנזכרו בהם, הם:

הראב"ד, חרושי שבת ח' א', ס"ה א', פ"ו ב'; שטה י"ד ב', מ' ג'.
הרא"ה, מובא הרבה בחרושי שבת וביצה (ראה למעלה), בשם רבו הרמב"ן
(כ"פ); "הלכות שלח", בחרושי שבת מ"ז א': וכן מצאתי לרא"ה ו"ל בהלכות
שלו שכתב כבר אמרנו למעלה שכשמשערין שיעור זה... רב אחא
(בעל השאלות) שטה ח' ב', כ"ד ג'. ר' אפרים, שטה י"ד א' ב', כ"ה ב'.
ר' אשר (מלוניל), שטה ל"ג א' (מובא גם ברין שם). הר"ן, ח' ב' כ"מ.
ר' חננאל, (בכ"מ בחרושי שבת וביצה), ר' יהודה בר יצחק (מפריש),
שטה כ"א א'. ר' יהונתן (הכהן, מלוניל), חרושי שבת בכ"מ (ראה למעלה).
הריטב"א, בשטה לרוב (ראה למעלה), ובשטה ל"ט ד': והעיד הריטב"א ו"ל
בשם רב גדול מהאשכנזים (הרא"ש) שהעיד בשם רבותיו הצרפתים ובכללם הרב
ר"י יצחק הוץ, עיין מה שכתבתי בהקדמ' שנה א' צד 129) והרב מרונבונג
(מהרים מרונבונג)... ר' יחיאל מפריש, שטה ל"ד ג'. ר"ף,
אלפסי, בחרושי שבת ושטה בכ"מ. ר' יצחק ו' נ"א, שטה ח' ב':
בשם ר' יצחק (הוקן), בכ"מ. המפרשים, בחרושי שבת ושטה בכ"מ.
הרמב"ם, שטה וחרושי שבת בכ"מ; חרושי שבת ע"ה א': ואני חורתי בכל

(1) השוה גרשן, Geschichte VII, 395. והריטב"א מת כבר לפני שנת צ' גנוי וירושלים ח"ג

צד ג' הערה ג'.

(2) אפשר שבעמנו בסוף חרושי שבת, ראה את פ"ה הר"ן רבו לאלפסי שבת, ראה למעלה.

(3) וקירוב בעיני שהוא גם מחבר התירושים לעירובין, קובץ מינץ 385, המיוחס לתלמיד הריטב"א,
עיין רמ"ש קטלוג.

ספרי הרמב"ם ויל. הרמב"ן, ראה. הרא"ה. ר' משה מקוצי, ס' המצות שלו (סמ"ג), חדושי שבת פ"ז א', שטה ח' ד', ליג ד'. העטור, בעל העטור בעשרת הדברות שלו, שטה מ"ג נ. הערוך, שטה ל"ב ד', נ"א. ר' שלמה (בר אברהם) דמונסליר, שטה ליג ד'. הרשב"א, בכ"מ (ראה למעלה); ס'. עבודת הקודש שלו, שטה כ"ט ד', ל"ח א'; עבודת הקודש הארוך, שטה ליג ד'; תשובותיו, שטה ל"ד א', נ"ג. רבינו שמשון, (משאנץ) שטה ו' נ', י"ח א'; שם כ"א א' מפ' כללים שלו. רבינו תם, בכ"מ; שטה מ"ז ב': תשובה ממנו. תוספות, חדושי שבת וחדושי ביצה בכ"מ; שטה ח' א': בתוס' פ"י בפ' הערל; שם ל"ה א': התוס' הביאו . . . ויל. בפ' במה אשה . . . ע"כ, והשוה תוס' שבת ס"ה ב' שאינו שם, מפני שתוספות שלנו הוא שם תוס' טוך ורבנו השתמש בודאי בתוס' שאנץ; לשון התוס' מובא עוד בחדושי שבת ז' ב', י"א; כ"פ הם מובאים בשם רבותינו הצרפתים, ראה למעלה¹).

ברן, ד' טבת תרע"א.

י. נ. עפ"ש טייך.

¹ בחדושי שבת מ"ח ד', סוף ד"ה מוחת: "מ"מ" (א"מ" = אבי מורי?).

בקרת ה"פשיטא" ומבקררה.

הנילים אנהנו מימי הרבן בית ראשון והלאה. לראות זרים פורצים בכשיל וכלפות אל מקדשינו. וכאשר השחיתו נבוכדנאצר וטיטוס והבאים אחריהם לדורותם, ב"ם, מבלי השאר עוד אבן על אבן בקדשינו הבנויים, הקלו תלמידיו תלמידיהם, הלא הם היל מבקרי המקרא בדורותינו, לבוא כיום איש ובלי משקתו בידו ולתרום את קדשינו הכתובים, החרבן שהם מהריבים באוצרות הקדשים, שגנו אבותינו מימות משה רבנו עד ימי עזרא, גדיל הוא, לדעתנו, הרבה יותר מחרבן בית ראשון ושני, שם לא שפך האויב את חמתו אלא על עצים ואבנים. ואולם בחרבן שלישי זה יציתו זרים אש וזה אוכלת מנפש עד בשר, שורפת את נשמת החיים אשר נפח ה' בישראל.

והנה דרך כל בקורת מתונה, במקום שהספר ותרומתו סותרים זה לזה להחזיק את גוף הספר בחזקתו ולדון על פיו את תרומתו, ובמקום שאין התרומם מסכים אל הגוף, יחליטו לדבר ברור, כי המתרגם השתבש בשגגה או בזדון. אך בבקורת תורת ישראל ביד מבקריה האירופיים נשתנו סדרי בראשית: את האזרת השתול בניהו יהויקו לנלענ לשון בשפת מולדתו, ואת הנר הקל שבא במקלו ובתרמילו יהויקו למליץ בלשון הארץ הנכריה לו. הלועזים היננים, הסורים והכושים הם הם הבקאים שבבקאים בתורה הישראלית ובלשונה העברית, והתורה הישראלית והלשון העברית עצמן הן המשובשות והמקולקלות. למראה הדבר הזה הלא תתקפנו שאלה נצחת: מה היו אומרים המבקרים האלה, לך ראו את אחד מחבריהם נוהג בספרי חול מנהג כזה ומשבש את ספר שילר הגרמני ומכוננו על כרחו אל איזה תרגום רוסי, ומשבש את ספר פושקין הרוסי ומכוננו על כרחו אל איזה תרגום גרמני? בלי ספק היו מחלישים על מין מבקר כזה, כי קרוב לשנעון או משונע נמור הוא, וכי בקורת כזאת פרי דעה מטורפת היא. אולם בבקורת תרומת התורה נוהגת מדה אחרת: הכל נאמנים על התורה העברית ועל לשונה העברית, הוץ מן התורה עצמה. ומאיזה טעם? מן הטעם הפשוט, שהכל יודעים אותו: שנאה מקלקלת את השורה, שנאת עולם כבושה בלב סופרי העמים וכהניהם ליהדות. ועל לב שונא לא יעלה מעולם לבדוק את כלי זיינו אם כשר הוא, אלא כיון שרואה בו בו שהוא כלי משהות לחבל, מיד הוא משתמש בו ומניפו על שנוא נפשו.

ועתה מה יעלו לבנו כיום, כי קם איש מכית יהודה, אשר החל להפוך את פני המלחמה אל מול פני האויב. וכאשר חתרו המה אל חומת תורתנו הנשנבה